

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистг партиязының
Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттеринини,
ажылчы чоннар депутаттарының область Советиниң органы

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДАЛАР

Дүүн ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдалар чорудар дугайында Чарлы үнген.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң үшкү чылдырылганын бүрүн эргези дооступ турары-биле холбаштыр, ССРЭ-ниң Конституциясы-биле ылап дүштүр, Совет Социалистг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Советиниң Президиуму ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдалары 1954 чылдың март 14-те, воскресеньде эрттирерин доктааткан. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму ам болур соңгулдалары чорударының үезинде 1950 чылдың январьда бадылатынган, соңгулдалар дугайында Дүрүмү удурутулга болдарының дугайында шийтирнэ база бадылаан.

ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдалар бистин чуртувустун амьдыралыг политика талазы-биле улуг ужу-дузалыг. Соңгулдалар болза, бистин Төрөн чуртувустун улам ынайгы чектелешкини дээш, улус ажил-агыйның күчүлүг чаа көдүрүшкүнү дээш, бүгү ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалын чайгылыш чокка бедидери дээш бүгү улустун калбаргын демиселинини байдалында чорутуар.

Совет улус Коммунистг партиязын удурутулгазы-биле коммунизм тургузушкунуң оруу-биле бурунгаар, бүзүрелдиг чоруп олурар. ССРЭ-де социалистг шийтелел тургустунган, социалистг экономиканың быжыг үндэзин болур бо үениң күчүлүг индустриязы тургустунган. Колхозчу тургузуг хөгжүп, күчүлүг күш болу берген, оон ачызында бистин социалистг көдээ ажал-агыймыс чайгылыш чокка өзүп, быжыгып турар. Мурнакчы совет эртем болгаш культура шыгаргангай чедишкенин чеди алган. СЭКП-ниң XIX съездининиң төгүлүг шийтирлери-биле, чурттуң улам ынайгы хөгжүлдүзүниң дугайында партиязын болгаш чазактың доктаалдары-биле чепсегленген совет улус коммунизм тургузушкунунуң улуг программаны, бешки беш чылдың онаалгаларын чедишкенин күүседип турар.

Бешки беш чылдың баштайгы үш чылдарының онаалгаларын чедишкенин боттандырганын түңнелинде бистин чуртувуста үлетпүр бүүдүрүлгенинч соксаал чок өзүлдүн ажалчы чоннарның доктаамал өзүп турар материалдыг болгаш культурул херекелдерин улам-на долдур хандырып турар, бистин улзувустун чаагай байдалы чыл келген тум-на көдүрүп турар.

Бо бүгү чедишкенин—бистин чуртувустун улустарының чогаалдыкчы, тургузукчу күш-ажылынын түңнели, ажылчын агынның болгаш тараачынарның бузулбас эвилелиниң, ССРЭ-ниң улустарының чайгылыш ливес найралынын түңнели. Ол чедишкенин Коммунистг партиязын чогадып кылган ССРЭ-ниң бүгү улустарының алызында амьдыралчы эрге-ажыктарына дүжүп турар болгаш оларны кызыгар чок детимчезин ажаллап турар политикамы амьдыралга шыны-биле, чайгылыш чок боттандырганын түңнели.

Коммунистг партия биле Совет чазак социалистг индустрияның талазы-биле чеди алдынган чедишкенинге даянып алгаш, СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң док-

таалында база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш партиязын Төп Комитетиниң оң дараазындагы шийтирлеринде айтынган бистин чуртувустун моон сонгааргы, улам күчүлүг хөгжүлдүзүниң программасын — көдээ ажал-агыйның болгаш улус херекелерин бараанарының бүүдүрүлгенин шийтирлелг көдүрүшкүнүнүң программасын амьдыралда боттандырып турар. Партиязын болгаш чазактың күженишкенин бистин экономикавыстың үндэзин—аар үлетпүрнү бүгү талагы хөгжүдүп, бурунгаар шимчептишаан, ийн, үш чылдарына дургузда көдээ ажал-агыйның бүгү адырларының улуг көдүрүшкүнүн чедип алырынче, чоннуң аш-чем болгаш үлетпүр бараанары-биле хандырылганын дика бедидеринче, чик болгаш аш-чем үлетпүрүнүң чиг-этке өзүп турар херекелдерин четчири-биле хандырынынче, бүгү совет кижилериниң материалдыг чаагай байдалын улам бедик көдүрүрүнче угланган.

Партиязын болгаш чазактың айткан сорулгаларын чедишкенин күүседип ажылчын агы биле колхозчу тараачынарның эвилелин улам-на быжыглаарына, совет нийтедиг мораль-политиктиг чайгы-эвин улам быжыглаарына, партиязын, чазактың болгаш бүгү улустун улам-на сырый катыжыкының иди бээр деп түвени совет кижилер билер. Ол бүгү болза, бистин социалистг күрүневистин күчүшүлдүн улам-на бедидип, оон тайбындың, демократияның болгаш социализмниң лагериниң күчүлүг чөлөгжин болур бүгү-делегейжи аталдарын улам-на быжыглаар.

ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдаларының белеткел болгаш чорудулгазы улустар аразының дүшкүрүлүг чоруп кошканды дээш, делегейин чаа дайынын дөгөп үндүрерин орадажып турар реалсыг, агрессив куштерге уду улустарының аразына тайбыны быжыглаары дээш совет күрүневистин иделкейлиг демиселинин байдалында эртер. Совет Эвилели-биле чангыс-аай лагерде тайбыч дээш улуг кылдат улус, улус демократиязын чуртарарының ажылчы чоннары, капиталистг чурттарда хөй-хөй миллион бөдүүн болгаш ак-сеткилди кижилер маадырлыгы-биле демисежил турар.

Партия организациалары ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдаларга белеткелди калбартышаан, коммунистг нийтедигин тургузушкунунуң, ССРЭ-ниң бүгү улус ажал-агыйның улам ынайгы көдүрүшкүнүнүң талазы-биле бистин чуртувустун мурнунда салдынган сорулгалары ажылчы чоннарга калбаа-биле тайылбырлап, Совет чазактың даштыкы политикачын, бүгү делегейин амгы байдалын, улустар аразының дүшкүрүлүг чоруп кошкандыр болгач тайбыны камгалап база быжыглаар дээш Совет Эвилелини болгаш тайбыга ынакшылдыг өске-даа чурттарын ап турар тодоргай хемчеглерин тайылбырлап ужурут.

Оң-был кады ССРЭ Конституциязын улуг принциптерин, совет хамаатыларның эргелерин болгаш хулашаларын, бүгү хамаатыларның боттарының соңгулда эргелерин боттирер чорукту оларга хандырып берип турар, делегейде эи-не демократтыг соңгулда системаны—совет соңгулда системаны бүгү хемчеглер-биле тайылбырлап ужурут. Ол тайылбыр ажылы чоннарның политикагы иделкейин болгаш социалистг медерелинин өзүлдүзүне, ССРЭ-ниң улустарын партиязын болгаш чазактың салганы

чаагай тургузукчу сорулгаларын чедишкенин күүседип дээш демиселге улам сырый катыштырарына, база совет кижилериниң серемчилели бедидеринге, бистин улзувустун тайбыга ынакшылдыг бүгү улустар-биле интернационалчы акы-дунма харылзааларын быжыглаарына болгаш калбартырына иди бээр.

Бистин партиявыстың улуг күжү—массалар-биле чарылбас харылзаала, улус-биле сырый катыжыкында Совет Эвилелиниң Коммунистг партиязы моон мурнундагы соңгулда кампанияларына шыкша, ССРЭ-ниң Дээди Советинге ам болур соңгулдаларга база-ла партия чейжүгүнү эвес ажылчынар, тараачынар болгаш интеллигенция-биле эвилелге блоктажып алгаш, кирер. Партия организациалары коммунисттерниң болгаш партия кезжигүнү эвестерин ол бузулбас блогуң улам-на быжыглавышаан, соңгулдаларга бүгү соңгулдарының иделкейлиг киржилгенин чедиң эп, оң-биле кады бистин чуртувустун күрүне эрге-чөгүргазынын дээди органы Коммунистг партиязын херезге төлөтпүп, анаа бердинген кижилерин, партиязын ажаллап кылган политикамы, улустун чаагай байдалына угланган оң шийтирлерин амьдыралга боттандырып чорудар дээш туруштуг демиселчелерин сонгаан турары дээш бүгү ажылчы чоннар-биле кады демисежил.

ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдалар чорудар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы совет улустун политиктиг болгаш күш-ажылчы иделкейиниң чаа күчүлүг көдүрүшкүнүн, ажылчын агынның, колхозчу тараачынарның, совет интеллигенцияның патриоттуг инништиванын хайныктырып үндүргөн. Бистин чуртувустун ажылчы чоннары бүгү улустун улуг байырлалы болур соңгулдаларга белеткенин эгелей бергенер. Партия организациалары ол иделкейин болгаш инициативаны партиязын XIX съездининиң шийтирлерин, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң бешки сессиязының шийтирлерин, СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң доктаалын, партиязын болгаш чазактың оон дараазындагы шийтирлерин амьдыралга чедишкенин боттандырынынче углап-шиглээр хүлээлгели. Бүүдүрүлгө бүрүзү улус ажал-агыйның планнарын долдур болгаш ажыр күүседип дээш, иштиги бүгү-ле курларларын болгаш аргаларын бүгү хемчеглер-биле ажаллаары дээш, 1954 чылдың чакты талгазын үлегерлиг белеткери болгаш эрттирери дээш үлетпүрге, транспортка, көдээ ажал-агыйга бүгү улустун социалистг чарыжын калбаа-биле организастаары эргежок чугула. Бүгү улустун ол социалистг чарыжы, оон миллион-миллион киржикчилериниң күш-ажылчы чедишкенин социалистг экономиканың бүгү адырларынын улам ынайгы күчүлүг көдүрүшкүнүнге, бистин чуртувустун ажылчы чоннарының чаагай байдалын чайгылыш чок бедидеринге илгин бээр.

Совет улус ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдаларга уткуштур Коммунистг партиязын Төп Комитетин болгаш Совет чазакты долдандыр сырый катышкан чоруп олурар. Соңгулда кампанияны болза, бистин улзувустун чангыс-эвиниң болгаш сырый катыжыкызынын, Коммунистг тургузушкунун алдарлыг оруунга чаа улуг тиелелерин чеди алыр деп партиязын салганы төгүлүг сорулгалары амьдыралга боттандырып дээш оң быжыг болгаш чайгылыш чок шийтирлелг чорунун чаа чырыктылчанчак күгүздүзү болур.

(«Правданың» 1954 чылдың январь 13-теги мурнуку чүлү).

Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл ою болза, чүгле орус болгаш украин улустарының эвес, харын Совет Эвилелиниң бүгү улустарының база улуг байырлалы болур.

БИСТИН ОБЛАСТА

Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чылынга

Улустарының найралын быжыдар дээш

Украинаның Россия-биле катап катышканының үш чүс чылын Кызыл районуң колхозтарында, МТС-инде, бүүдүрүлгө болгаш албан черлеринде калбаа-биле демделеп турар. Январ айның баштайгы хүнеринден эгелээш хөй национал совет улустун ол байырлалына, ССРЭ-ниң улустарының акы-дунмалыкы найралына хамаарышкан алеткелдерин, беседаларын ажылчы чонун ортузунда калбартып турар.

Колхозтарын клубтарында, библиотекарларында, шахтерларын клубунда, школаларда фото-чурук делгелерин, төгүлүг хүнериниң данзыларын болгаш украин улуска, ССРЭ-ниң улустарының улуг найралына холбашкан литератураның делгелерин организастаан. Чонун күзүлдиг аалчылары—агитаторлар бүгү-ле черлерде боттарының ажылын ол байырлалга хамаарыштыр чорудуп турарлар.

Баян-Кол клубунун эргелекчизи эш Бугаев колхозтун фермаларының малчынарның, колхозчуларның бажындарын аргып чораш, агитация ажылын кылып турар. «Х улуг хурал» колхозтун фермазында ажаллап турар коммунист эш

Сереманын малчынар ортузунга кылып турар беседаларын колхозчулар дыка сонургап дыңнааннар. Оң беседазы малчынарның мурнунда турар сорулгалар-биле, оларны чурттап турар амьдыралы, ажал-ижи-биле сырый холбаалыг болган.

«Черби» колхозтун колхозчуларына болгаш ында ыяш белеткекчилериниң бригаданың «Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чылы» деп лекцияны ажылчы чоннар дыка сонургап-биле дыңнааннар. Эрбектин шахтерларын клубунга лекцияны Бай-Булуң чели чыл школанын башкызы Бахарева номчаан. Совет улустарының бузулбас найралынын база Совет Украинаның ажал-агый болгаш культура тургузушкунунда улуг чедишкенин дугайында беселелерин «Бай-Булуң» болгаш районун өске-даа колхозтарында калбартып турар.

Совет улустарының ол байырлалына чедишкенин ужуражыр дээш ажылчы чоннар социалистг чарышты калбартып, бедик күргүзүлдери чедиң ап турар.

Часкы хову ажылдарына белеткел

Тарлагда Ленин аттыг колхоз бо чылын тарылганын шөлүн 1953 чылдыңдан 130 ажыг гектарга калбартырын планнап турар. Бо талазы-биле белеткел багай эвес. Чайга болгаш күскү аңдарыга-биле 1305 гектар чер белеткетинген, а чазын удур аңдарып тарыры чүгле 163 гектар. Тараа культуларының үрениннери четчир, 2438 центнерин арыглааш уруп алган, ийн удаа ыналдадан илерэни болза, белеткенин үрениннериниң үнүштү 98—100 хуу болуп турар.

СЭКП Төп Комитетиниң сентябрь Пленумунуң доктаалына үндээлээш, колхоз бо чылын ногаа, картофель болгаш мал чөми культуларының тарылганынча база улуг кичээлгейин угландырып турар. Картофельди барык 20 гектар чедир, январь-бүрү ногааны база ол хирени олуртуруга белеткенип турар. Мал чөминге хөй чылдыг сипенини 5 гектарга, бир чылды—80 гектарга, туршесты 25 гектарга, а силоска дегерлээр культуларыны 20 гектарга тарырын планнап турар.

Колхоз түдүүнүгө быя белеткел

Эрзин районда «Кызыл сылдыс» колхозтун эш Маннайга удурткан 12 кижини составтып тудуг ыяжы белеткээр бригада Сөөлчүр бажында 3000 ажыг чүдүктү кезип белеткенин.

Ыяш белеткелинде эштер Барыс-Хөв, Маннай, Дажы-Дондук олар эң-не кызымак ажаллап, хун норманы 150 хуу чедир күүседип турар.

Эш Маннай бригаданың ортузунга агитмассалыг ажылды доктаамал чорудуп турар болгаш солун номчулганын үргүлчү чорудуп, агитхуудустары хүнүн-не үндүрүп турар.

Колхозчу малчынарның чедишкени

Улуг-Хем районда Ленин аттыг көдээ ажал-агый артелиниң хлави ажаакчылары эштер Биче-урут, Д. Чанчываа ажаап турар төрүүр 18 хаванарының алдызында 39 хаван оолдарын менди доруктуруп турар.

Олар ам артан төрүүр хаванарың чаш төлүн бүрүн камгалап ап, колхозтун хаванын өстүрер сорулганын сымп алган кызымаккай ажаллап турарлар.

КЫЗЫЛ ХООРАЙДА

Украина дугайында кинолар «ВЛКСМ XXX чыл ою» кино-театр Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл ою таварыштыр украин улустун төгүзүңгө болгаш амьдыралыга холбаштырган кинолары январь 18, 19, 20 хүнеринде үндүргүлээр деп турар. Ол кинолары аразында украин улустун 1648—1654 чылдарда польша эжелекчилерге уду маадырлыг демиселин күргүзүп турар «Богдан Хмельницкий» база Совет Украинаның амгы үезин күргүзүп турар «Украинаның ховуларында» база «Донец шахтерлар» болгаш оон-даа өске кинолар бар.

Национал байырлалдың хүнүнде «Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл ою» деп лекцияны областың лекция бюрозу хоорайның бүүдүрүлгелеринде болгаш албан черлеринде орус, тыва дылдар кырынга номчул, ол ышкаш украин литератураны номчулгаларын организастап турар.

Украин шии-комедия Областың национал театрының коллектив Украинаның Россия-биле

катап катышканының 300 чыл ою таварыштыр украин чогаалчы Василий Минконун «Фамилияларны адавайың» деп 4 көжегелди комедия шийин режиссёр эш Стаховскийниң удурутулгазы-биле белеткеп турар. Шийини чурулга шимелдезин чурукчу Бударин, музыкагы үделгезин композитор Кайдан олар кылган. Ук шийин чоокку хүнерде театрга күргүзүп эгелээр.

Украин литератураның делгелгези Областың А. С. Пушкин аттыг библиотеказы Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл ою таварыштыр украин литератураның делгелгезин организастап турар. Оң иштинде украин улустун классиктиг чогаалчылары Тарас Шевченконун, Ольга Кобылянскаяны болгаш Совет Украинаның алдарлыг чогаалчылары Павло Тычинаның, Максим Рыльскийниң, Андрей Малышконун, Микола Бажынның, Вадим Собконун, Натан Рыбактың болгаш оон-даа өске чогаалчыларның элээн хөй чогаалдары бар.

Мингечаур ГЭС-тиң баштайгы ээлчээ

Мингечаурнуң гидробелдирин Азербайджанын эң улуг тудуу. Кура хемде Закавказьеде кол суг артериясында туттунуп турар гидроэлектростанция болгаш сугарылыга каналдарының четкелери республиканың улус ажал-агыйның улам ынайгы хөгжүлдүзүне кайгамчык улуг ужу-дузалыг.

Тудугтун коллектив баштайгы улуг тиелелге-биле өөрүшкүлүг болуп турар. Мингечаур далайын сугларының күжү-биле ийн турбогенераторлар ажалдай бергенер. Гидроэлектростанцияны баштайгы ээлчээ ажаллада кирген. Ажылгада кирген гидроагрегаттар энергия-биле чүгле тудугтун ажал-агый херекелерин болгаш Мингечаур деп чаа хоорайны хандыра эвес, харын нефтичи Бакуга, республиканың ийги үлетпүрүгү төвү Кировабад хоорайга, база чоогунда туруп турар ийн көдээ районнарга току бээр.

Тудугчулар ажылдарының комплексин хуусаазының бетинде бир чыл бурунгаар доозар дээш бүгү күштерин салыр. Бо чылдың төңчүзүнде бүгү алы агрегаттар ажаллага кирер. Мингечаурдан республиканың үлетпүрүгү төптери Бакуже, Сумганче, Кировабадче, Дашкесанче электри дамчыдылганын бедик вольтулуг шугуму шадала-ла шөйдүнгөн. Чүс-чүс МТС-тер, совхозтар, колхозтар эң чоокку үениң иштинде электри четкизи-биле хандыртынар.

Мингечаур гидробелдириниң тудушкунуң начальниги И. М. Ислам-Заде-биле беседа

Кура-Араксиниң делгем чавызаажынын курут чылдар черлерин суглар дээш Кураның суун ажаллаарын азербайджан тараачынар шаддан бээр күзеп келгенер. Ол күзөл гидробелдир туттунарга амьдыралга боттаныр.

Кура хеминиң Боз-Дагны өттүр аккан черинде чер плотина тудушкунунуң ажылы каш чылдар мурнунда калбарган. Плотина гидробелдириниң тудугуларының чорваралы болуп турар. Анда төгөр кубурактың хемчээли 15 миллион кубометр чедер. Оң узуну 1540 метр, дооразы 500 метр, бедни 87,5 метр болур. Ол дээрге, Кураның суглары дажык бергенде безин чаза шаап шыдавас кайгамчык бедик моондак болур.

Плотинаның ыдында Кураның дажык суглары агып кирер хөлбек — Мингечаур далай тургустунган. Амгы үеде плотинада далайың деңгели 56 метр чедиң турар. Ол далай 65 километрге шөйлү берген. 1954 чылда оон узун дуртуу 75 километр, а дооразы 13 километр чедер. Дөрт сугарылыга каналдары суг хөлбөзүндөн эгелеп үнер.

Тудугда кол бетон ажылдары доозулган.

Мингечаур эзулуг бүгү улустун тудуу. Ону бүгү чурт чепсеглен турар. Чүс-чүс бүүдүрүлгелер тудугту деримелдер-биле, материалдар-биле болгаш өске-даа чүүдлер-биле хандырып турар. Ленинград турбогенераторларын, краннарны, Москва—күчүлүг трансформаторларын, Украина—электроаппаратураны, экскаваторларны, кан тростарын, Урал—кылаштар экскаваторларын берип турар.

Тудугчуларын аразында тудутта чурттуң яны-бүрү будуңнарында келген ээрбин националдарың төлээкчилери бар! Оларны иштинден дыка хөй Цимлянскиниң гидроэлектростанциязын, Усть-Каменогорскиниң гидроэлектростанциязын болгаш оон-даа өскелерин база тутканыр.

Тудуг шөлүндөн ырак эвесте Мингечаур хоорай туруп турар. Ол хоорай Кура хеминиң ол-бо чарыкы эриктинде чатылган. Хоорайның төвүнде чуртталганың болгаш хөй-нитиниң хөй кат бажынары бар. Тудугчулар чокта чаа эки белетки—культура Бажынын алганнар.

Мингечаурнуң гидробелдириниң тудушкунунда кылза чогуур ажылдар ам-даа дыка хөй. Бистер алган социалистг хүлээлгелериниң чедишкенин күүседип дээш бүгү күжүвүстү салыр бис.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунда

1954 чылдың март 14-те ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдалар чорударда 1950 чылдың январь 9-та ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы-биле бадылаан

соңгулдалар дугайында Дүрүмү удурутулга болдарынын, база 1950 чылда ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдаларга ажаллаан соңгулчуларның данзызынын майының бол-

гаш бадылаар эргенин шынзыдылганын формаларын хевээр артиларының дугайында шийтирнэ ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму үндүргөн.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунда

Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чылынга алдар болдурган Украинаның Дээди Советиниң

Президиуму ол демделелдиг болушкунга алдар болдурган Дээди

Советиң байырлыг сессиязын 1954 чылдың майда чылдырарын доктааткан.

Украин ССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунда

КИЕВ (СЭТА). Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чылынга алдар болдурган Укра-

ин ССР-ниң Дээди Советиниң байырлыг сессиязын 1954 чылдың май-

да чылдырарын Украин ССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму доктааткан.

Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл оюнуң дугайында тезистер (1654—1954 чылдар)

Совет Эвилелиниң Коммунисттик партиязының Төп Комитеди чүгүлдүг деп көргөн

300 чыл мурунда, 1654 чылдың январьда Переяслав Радазынга украин улустуң күчүлүг тура соруун илереткени-биле украинаның Россия-биле катап катышканы чарлатынган. Чаңгыс аай Россияй күрүвезинге орус улус-биле катап катышар дээш даштыкы кулданкычларга удур хосталгага ынакшылдыг украин улустуң үр демисели ол төгүлдүг акт-биле бүткөн. Төгүлдүг шылгарангай болушкун болур, Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл ою болза, чүгле орус болгаш украин улустарның эвес, хары Совет Эвилелиниң бүгү улустарының улуг байыралай болур.

«Дыл-доманың-даа, чурттал турар чериниң-даа, характериниң-даа, база төөгүзүнүң-даа талазы-биле ол хире чок» (Ленин) ийи улуг улустарның улам ынайгы төгүлдүг хөгжүлдезинге катап катыжышканын кайгамчык улуг укур-дузалыг болган.

Украин улус акы-дуума орус улус-биле болуңуң салым-чолун мөңгези-биле холбаштыргаш, бодун даштыкы кулданкышкындан камгалап алган болгаш бодунуң национал хөгжүлдезиниң аргазын хандырган. Оон-биле кады Украинаның Россия-биле катап катышканы Россияй күрүвени быжыглаарынга болгаш оон бүгү делегейге ат-алдарың көдүреринге хөй чүгүлдериң талазы-биле улуг идигни берген. Нинти дайызынарга— хаан ёзуунга, крепостниктерге болгаш капиталистерге, а ол ышкаш даштыкы эжелекчилерге удур дем катыштырган демиселге Россияның болгаш Украинаның ажылчы чоннарының найыралай өзүп, быжыккан. Империализмнин үезинде ол демиселди бодунуң дайыңы авангардызы—Коммунисттик партияга удуртурган, делегейде эң революсочу орус ажылчын агы баштап турган. Орус ажылчын агы Россияның улустарын хаан ёзууна, а оон соонда ол ышкаш помещиктерин болгаш капиталистерин ашкан бүгү делегейге төөгүлдүг тилекеге чедирип келген.

Октябрьның социалисттик Улуг революциясы мурнудагы хааның Россияның улустарының социал болгаш национал дарламышкынынга төвчүгү мөңгези-биле салып, социалисттик нацияларның хевирленип тургустунарынга байдалдары тургускан болгаш коммунисттик нийтиледди тургузарының херээнге оларның сырый кады ажылдажылгазының үдизинерин салган.

Украин, орус болгаш бистик чуртувустуң өске-даа улустарының найыралай болгаш акы-дуумалышкы эвилели хамаатты дайыңдык болгаш даштыкы интервенцияның кадыг-дошкун чылдарында, социалисттик тургузушкунуң чорудулгазында, немец-фашисттик эжелекчилерге удур Ада-чурттуң Улуг дайынының төгүлдүг тулушушкуннарынга быжыгып калган. ССРЭ-ниң улустарының бузулбас найыралай —хэй националдык Совет Социализм күрүвениң эң чугуда үдизинеринин бирээзи болуп турар болгаш акы-дуумалышкы совет республикаларның бүгү чедикшинеринин кол чүгүл болур.

ССРЭ-ниң хостуг болгаш деп эргелиг улустарының бузулбас найыралай сорук киричкени болза, Коммунисттик партия болур. Коммунизмниң тилеги дээш Совет Эвилелиниң улустарының демиселин баштавышаан, Коммунисттик партия совет нийтиледди хажылып болбас үдизини —ажылчы агы биле таралчынарның эвилелин быжыглап турар. Партия болза, Совет Эвилелинде кирип турар бүгү улустарың хөгжүлдезиниң дугайында могаг чок сагыш салып, буржуаз национализмниң илерээшкенин укур эптеш чок демиселди чорудуп, совет кижилерни улустарың найыралай, совет патриотизмин болгаш пролетарияк интернационализмниң ёзуунага кижизип турар.

ССРЭ-ниң улустарының бүгү төгүлдүг дуржулгазы—улуг орус улус-биле оларның найыралай кайгамчык улуг укур-дузалыгы дугайың. Коммунисттик партияның башталгазы-биле социализмни тургускан болгаш ам бурунгаар, коммунизмни тилекезинче бүзүлдиг чоруп олурар бистик чуртувустуң бүгү улустарының акы-дуумалышкы эвилелини болгаш сырый кады ажылдажылгазының тилетирбес күжүнүң дугайың тодаргай-биле херечилеп турар.

I.

1. 1654 чылда Украинаның Россия-биле катап катышканы акы-дуумалышкы ийи улуг славян улустарың—орус болгаш украин улустарың мурнудагы бүгү төөгүзүнүң дүрүм ёзуугар түнели болган. Ол болза, Украинаның Россия-биле экономиктиг, политиктиг болгаш культуруг харылааларының хөй чүс чылдагы хөгжүлдези-биле болдуган болгаш ийи улустарың үдизин эрге-ажыктагы болгаш күзед чүткүлдериңе тааржып турар болган. Орус, украин болгаш белорус улустар чаңгыс аай үдизинден — буруңгу орус күрүвени — Киев Русьту тургускан буруңгу орус аймак улустар укталган. Феодализмниң үезинде, татар-моол халдаашкыны аар-берге үезинде Русьтуң социал-экономиктиг хөгжүлдези буруңгу орус аймак улустуң агы-агы кезектерге башкаланып чарлар чоруунга чедирип келген. Буруңгу чаңгыс аай орус аймак улустар чоорту дымлыны, культуразының болгаш амьлар-чуртталгазының талазы-биле боттары онзагай байдалдары акы-дуумалышкы үш аймак улустар—орус, украин болгаш белорус улустар тургустунган. Бүгү-ле төгүлдүг болушкуннар болгаш улуг шылгалдалар турза-даа чок, орус болгаш украин база белорус улустар алыс чаңгыс айының, дымлыны болгаш культуразының чок чоруунуң мөдөрээшкени, боттарының салым-чаяанының нийти чоруунуң мөдөрээшкени чүс-чүс чылдар ажылдар хевээр арттырып келген.

2. Хөй бургулдаанда татар-моол хааннарның чаалап алышкынарының уржу-биле буруңгу орус черлерин кошкп суларанының түнелинде Соңгу-Чөөн Русьтан хоорудун украин черлер агы-агы кезектерге үзе кестингилэи болгаш литва, польша болгаш венгр феодалдарың, султаның Турцияның болгаш оң чалчызы—Крымның хаан чериниң тыштыгы черлери апарган.

XVI чүс чылда Украинаның улуг кезин пан

Польша эжелеп алган. Ол чорукка польша паннар-биле эвилелдежи алгаш, улус массаларың анти-феодалчы демиселин базарың, боттарың агы талазы-биле феодал-крепостниктиг ямы хундулелин быжыглаарың болгаш калбартырың, ажылчы чоннары мөчүрү чоруун күштелдирерин оралдажып турган украин феодалдарың — крепостниктерниң сатыныкы политикказы идиг берген.

Польша феодалдар (магнаттар болгаш шляхталар) украин черлерни эжелеп алгаш, Украинага эне аар-берге, кижизип эвес крепостниктиг дарлаады доктаадып тургусканнар. Крепостниктиг болгаш национал дарлаады бүгү аар-берге тараачынарга, хоорай адышларыңа болгаш яды казактарга онаажып турган. Польша шляхта украин тараачынары кижилерге санавай, оларның киж ит-алдарың каржызы-биле дорамчылап турган. Польша паннар ватиканың дуазы-биле кадыг-дошкун албалашкынарың демечелери-биле Украинага католицизмни непередип, хүрээ-хинт катыжылгазын кирип, украиннары күш-биле полякшылар политиканы чорудуп, украин улусту уган-бодал талазы-биле кулданкың болгаш оон орус улус-биле харылзааның үзериң оралдажып, украин дыды болгаш культураны дорамчылаар чорукту непередип турган.

Украинаның улус массаларың аар-берге байдалы польша күрүнеге тергидеп турган болгаш украин черлерни үргүчү дээрбээр болгаш хоозурлар чоруктарга таварыштырып турган магнаттарың болгаш шляхталарың кара-туразында ажылашкыны-биле илеретинип турган феодалдыг анархия-биле улам-на ханылап турган.

Польша-шляхта күрүвениң дарлаады болгаш польша паннарның кызыгаар чок кара-туразында ажылашкынары Украинаның экономиктиг болгаш культуруг хөгжүлдезиниң эң күштүг моондаа аларган турган.

Украинаның чону турктарың болгаш крим татарларың үргүчү болуп турган дээрбечи халдаашкынарыңдан база кычылган чоран. Орус улус татар-моол болгаш өске-даа даштыкы кулданкычларга удур үр болгаш маадырлыг демиселге феодалдыг быдарашкыны ачып эрттип, бодунуң национал хамаарышлас чоруун камгалап алган болгаш Москва найсылаады күчүдүг төпчүтүнгөн күрүвени тургускан. Москва болза, орус күрүвени тургузарың үдизини болгаш инидатору, оон политиктиг, экономиктиг болгаш культуруг төвү апарган.

Орус төпчүтүнгөн күрүне орус, украин, белорус болгаш бистик чуртувустуң өске-даа улустарыңды төгүлдүг салым-чолуңа кайгамчык улуг рольду ойнаан. Орус күрүне бодунуң тыптык келгениң мырыңай эгезинден тура-ла даштыкы кулданкычларга удур демисежиң турган акы-дуумалышкы улустарың хандыкчы төвү болгаш чөлөгичи блу берген.

3. Украин улус узуткалдыкының айылыңга тургаш, өске чер чурттуг кулданкычларың дарлаадыга удур бодунуң хосталгазы болгаш хамаарышлас чоругу дээш база оон-биле кады Россия-биле катап катыжары дээш демиселди доктаамал чорудуп турган.

Феодал-крепостниктиг болгаш национал дарлаага удур, а ол ышкаш турк-татар халдаашкынарга удур украин улус массаларың демиселиниң чорудулгазында казактарың нүгүрүнде шериг күжү тургустунган, оон төвү XVI векте украин улустуң төөгүзүңе депшилгелиң рольду ойнаан Запорожская Сечь апарган. Бай-шыдалыг казак-старшина үстүкүлериң кезин үзе-үде польша-шляхта-биле дугуржуп турда, анаа бөдүүн казак массалар тараачынар болгаш хоорай адышлары-биле кады феодал-крепостниктиг болгаш национал дарлаага удур эптеш чок демиселди чорудуп турган. Польша шляхтаның болгаш чер-черин дарлакчыларың тергидешкениңе удур тараачы-казак тура-халышкынары Украинаны болгаш Белоруссияны удаа-дараа хөлзедип турган. XVI вектиң төнчүзүнде болгаш XVII вектиң баштайгы чартында Украинага улустуң эң улуг тура-халышкынары Косицкийниң, Наливайкоун, Тарас Федоровичниң (Трасилоун) болгаш өскелериниң-даа удуртулгазы-биле болуп турган.

Даштыкың дарлааның болгаш чер-черин дарлакчыларыңга удур демисежиң турган украин болгаш белорус ажылчы чоннары Украинаның тараачынарың база-ла идекейлиг киришкени Россияга Иван Болотниковка удуртурган тараачы тура-халышкыны (1606—1607) сорук кирички үлгер болган.

Польша болгаш украин феодалдарың социал дарлааныга удур улус массаларың демисели национал дарлаага удур хосталгалы демисел-биле ханы капсыржып турган. XVII вектиң эгезинде польша-швед интервенцилерге удур орус улустуң Минин болгаш Пожарскийниң удуртулгазы-биле дайыныңга алдарлыг тилекези ол демиселге күчүдүг идигни берген.

Национал-хосталга дээш демисепшишаан, украин улус орус улус-биле катап катыжарыңе чүткүлдүг турган. Бүгү моондактар турбуже чок, Украинаның Россия-биле экономиктиг болгаш культуруг харылзаалары хөгжүп болгаш быжыгып турган. Ол чорук ийи акы-дуума улустарың чоокшылжырыңга арганы берип, оларның культуразың хөгжүлдезинге чаагай салдары болдуруп турган.

4. Шляхталыг Польшаның дарлаандың хосталганы болгаш султаның Турцияның үптөп-сымарының айылың чок кылганы болза, украин улуска төгүлдүг чалаш чок чүл, оон национал болуп турар чоруунуң үдизин айтырып аларган.

Украин улустуң төөгүзүнде эң алдарлыг арыннарың бирээзи болза, 1648—1654 чылдардагы улустуң хосталгалы дайны болур. Ол дайының кол болгаш шийтирлиг күжү болза, польша болгаш украин феодал-крепостниктерниң база дашты-

кының кулданкычларының социал дарлааныга удур демисежиң турган тараачың чон болуп турган. Тараачың чон-биле кады хосталгалыг дайыңга казактарың болгаш хоорай чонунуң калбак улус массалары, а ол ышкаш казак старшина киришкен.

Тараачың-казак массалар болгаш национал дарлаага удур маадырлыг демиселди чорудуп турар үеде, украин феодал үстүкүлөр (казак старшина болгаш биче помещиктер) хосталгалыг дайыңга киржиң тургаш, Украинага феодал-крепостниктиг байдалды камгалап артыраын база быжыглаарың оралдажып турган.

1648—1654 чылдарың хосталгалыг дайыныңга украин улус паның Польшаның дарлаандың хосталгы база чаңгыс аай Россия күрүнеге акы-дуума орус улус-биле катап катыжары дээш чаңгыс угда демисежиң турган.

5. Хосталгалыг дайыңче көдүрлүп үнгөн украин улустуң баштыңыңа шылгарангай күрүне действил болгаш полководчу Богдан Хмельницкий турган. Богдан Хмельницкийниң төгүлдүг ачы-хавыязы болза, орус улус-биле сырый эвилелче украин улустуң чүс-чүс чылдардагы чүткүлдериң болгаш идегелдерин илереттишаан, база украин күрүвениң тургустунарың чорудушкунун баштавышаан, ол демиселдиң сорулгаларың болгаш перспективаларың оон шын билеп турган, украин улустуң тыны алыры оон орус улус-биле катыжары чокка болду-мазын көргөн, Украинаның Россия-биле катап катыжышкыны шийтирлиг чедип ап турганы болур.

Украинага Богдан Хмельницкийниң удуртулгазы-биле улустуң хосталгалыг дайының үезинде Украинага польша-шляхта шериглериңиң каш катап кайгамчыктыг тилээрин болдурган болгаш Украинаның хөй кезин дайыңдан хостаан улуг-улуг чепсектиг күштер тургустунган турган. Тура-халаан украин улус, Богдан Хмельницкий-биле кады бодунуң иштинден Кривонос, Нечай, Богун болгаш өскелер-даа дээш ышкаш ыңдыг кайгамчыктыг шериг удурткучлары болгаш улусчу маадырлары идиң үдүргөн.

Польша болгаш литва феодалдарга удур Россия-биле катап катыжары дээш украин улус-биле кады акы-дуума белорус улус база демисежиң турган.

Украин улустуң хосталгалыг дайының Молдавияның тараачынары идекейлиг киришкенер.

Польша паннарга удур украин улустуң демисели польша феодалдарың дарлаандың каңгыдап турган польша тараачынарың ортузунга калбак деткишкени болгаш сагыш-сеткил катыштырышкыны ап турган. Украин улустуң өөскүп турган хосталгалыг демиселиниң салдары-биле Польшаның чамдык районнарыңа польша феодал күрүвени кошкадып турган тараачынар хөдөлүшкени болуп турган.

Украин улустуң хосталгалыг дайынының улуг калбарышкыны болгаш оон шылгарангай тилекегеринге Россияны калбак улус массаларыңды база орус күрүвениң үргүчү дузаламчызы болгаш деткимчеи аңгүм болуп турган. Украин шериглериң хүрээлениңе хөй-хөй дон казактар, орус тараачынар болгаш хоорай чурттакчылары демисежиң турган.

Шляхталыг Польша-биле демисепшишаан база Крым татарларының араатаныг шавышкынары ойтур шапышаан, Украина Россияның доктаамал экономиктиг, дипломаттыг болгаш шериг дузаламчызыңа даянып турган. Россиядан далган-тараалыг, оык-боолу, дайыңчы чепсектерлиг, дустуг, металл кылыгыларыг чүктөр Украинаге чоруп турган. Даштыкы күрүнелер-биле чугаалажышкынар үезинде болгаш өске-даа таварылгаларда орус дипломаттар Украинаның эрге-ажыктарың камгалап турганнар. Польша-шляхта шериглериң болгаш Крым хааннарың халдаашкынарың үезинде боттарының өскөн-төзөн черлерин катгаш, чоруп турган украин тараачынар болгаш хоорай чурттакчылары Россияның девискээриңе хоргадаар черлерин тып ап турганнар.

Күрүвени быжыглаарың эрге-ажыктарың барымдалаш, хааның казак украин улустуң Россияга катап катыжар дээш чүткүлүн деткип турган. Украинаның төлээлекчилериниң каш удаа делегелерин өөренип көргөш, а ол ышкаш хан-төрөл украин улустуң бар болуп турар чоруунга польша, литва база турк-татар эжелекчилерини кыжанып турган айылың барымдалаш, Москвага Земский собор 1653 чылдың октябрь 1 (11-де) Украинаны Россияның составыңа хүлээп алырыңа болгаш Украинаны база Белоруссияны хостаары дээш шляхталыг Польшага удур дайыны чарлаарың чөпшээрелиң берген. Документлериң херечилеп турары-биле алырга, Земский соборга боярлардан, дворяннардан, шажын-чүдүлге албанылардан база хаан дүжөмөттеринден аңгыга, орус хоорайларың, салгыжыларың, тараачынарың болгаш шериглериң төлээлекчилери база олуршкан. Земский соборунуң шийтири болза, даштыкының кулданкычларыңга удур акы-дуума украин улустуң хосталгалыг демиселиңе дуза көргүзөр дугайында бүгү орус улустуң күзөл-соруунуң илерээшкени болган.

6. Украинаның Россия-биле катап катыжышкыны 1654 чылдың январь 8 (18-те) Переяслав хоорайга (амгы Киев областың Переяслав-Хмельницкий) болган Рададан бүгү улуска чарлатынган, анаа Польша-шляхта дарлаады хостатынган бүгү украин черлерин чурттакчыларың янзы-бүрү социал кезектериниң төлээлекчилери киришкен. Радага орус чазактың элчинери база олуршкан. Богдан Хмельницкий Раданың киржикчилеринге чүве чугаалаан, аңа ол шляхталыг Польшаның дарлааны, султаның Турцияның болгаш Крым хааннарың араатаныг халдаашкынарың шыдаагы эрткен украин улустуң демиселини болгаш шылгалдалары-

ның аар-берге оруктарың дугайың сагындырган. Россия-биле катап катыжар дугайында шийтирини хүлээп алырыңе Раданы Хмельницкий кийгырган. Раданың киржикчилери Украинаның Россия-биле катап катыжары, «кезээ-мөңгөде кады болуру» дээш чаңгыс эп-сеткилдиң саналааннар («Украинаның Россия-биле катап катышканы», документлери болгаш материалдар, т. III, 1953 чыл, арын 461).

Россия-биле катап катыжар дугайында Переяслав Радазының шийтирин украин улус сорук киришкениң хүлээп алган. Ол болушкуннарың иччаардагы херечизи, Чыл тоолузуу (Роман-Ракушка Романовский) катап катыжышкының болгашың дугайың чугаалавышаан, «бүгү Украинага шупту улуг ханышкың-биле байырдал тургускан» деп меделээзи.

Переяслав Радазының шийтири Украинаны Россия-биле катап катыштыраы дээш бүгү улустуң демиселиниң доозулганы, украин улустуң чүс-чүс чылдардагы чүткүлдериң болгаш идегелдериниң илерээшкени болган база оон амьдыралыңа эргилделиг үе-чада болган.

Украинаның Россия-биле катап катышканы болза, иччаарда Россияны баштыңыңа хаан болгаш помещиктер турза-даа чок, украин болгаш орус улустуң политиктиг, экономиктиг база культуруг хөгжүлдезинге канчаар-даа ажак улуг улам ыңай депшилгелиг укур-дузалыг болган.

Переяслав Радазының шийтирлериниң украин улустуң салым-чолуңа төгүлдүг укур-дузаны болза, хамыктың мурнуда чаңгыс аай Россия күрүвени иштиңе Россия-биле катышкаш Украина шляхталыг Польшаның кулданкышыңдан база султаның Турцияның иштеп-сүрүүшкүңүдөн камгалап алдынганы болур.

Катап катыжышкыны кылганы-биле украин улус орус улус-биле төгүлдүг боттанып тургустунган сырый болгаш чарылбас харылзааны быжыткан, оон нүгүрүде ол бодунуң социал болгаш национал хосталгазы дээш демиселге улуг эвилелчизи, шыңчы өнүүнү база камгаламчызы тыпкан.

Күштүг төпчүтүнгөн Россия күрүнези-биле катап катышкан чорук Украинаның экономиканың болгаш культуразының хөгжүлдезинге дөгүм болган. XVII вектиң ийги чартында Украинаның экономиказы Бүгү-россияныкы тургустунган рыногуну чарылбас кезээ болу берген. Катап катыжышкың Россияны бөдүрүкчү күштериниң өзериңе болгаш акы-дуумалышкы ийи улустарың бот-боттарың культуразыңды байлаштырыңга база идиг болган.

Россияны составыңга Украинаны киргени бүгү-делегейге база кайгамчык улуг укур-дузалыг болган. Ол чорук султаның Турцияны болгаш шляхталыг Польшаның агрессии чүткүлдериңе согушкун таварыштырган.

II.

7. Россияны болгаш Украинаны экономиктиг курлаавчылары катыштырганы даштыкы эжелекчилерге удур боттарыңды кады демиселиңе орус болгаш украин улустарың күштерин көздөткөн.

1709 чылда составыңга украин кезектерин кирип турганы орус армия Полтава чаңгыс швед эжелекчилерин чылач шалкан. Швед болгаш польша эжелекчилерин дузазы-биле Украинаны Россиядан үзе тыртар болгаш киж көөр хөндүжөк даштыкы дарлаады катап тургузар деп орадашкан кара-сагышты хоралакчы, несуттер шахызы Гетман Мазепага удур украин улус чаңгыс эп-сеткилди хөдөлүп үнгөн.

XVIII вектиң ийги чартында Россия султаның Турцияны ашкан улуг тилекегелериңиң чедип алган, ол тилекегерге шылгарангай рольду улуг орус полководчу А. В. Суворов ойнаан. Ол тилекегелериң түнелинде Турцияның эжелелинде Крым болгаш Мурнуу украин черлер хосталгылаан, ол чорук мурнуда далайже үнер эжиң албайн турган бүгү чурттуг бөдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезинге кайгамчык улуг ажыктыг рольду ойнаан. Украинаның Херсон, Николаев, Одесса ижектиг шак мыдыг салгылыг болгаш культуруг эң улуг төптери Кара далай эриктеринге өзүп үнүп келгилээзи.

XVIII векти сөөлүзүдир Украинаның оң талакы эрик черлери Россия-биле катап катышкан, ол черлер (Киевщина, Волынь, Подолье) ол үеде чедир-ле паның Польшаның дарлааның алаанга турганнар.

1812 чылдың Ада-чурт дайыныңа бистик чурттуг улустары, оон иштинде украин улус, орус улуска баштыкп, наполеончу армияны өжээниң халдаашкыны чылач-шалкан.

8. Украинаның Россия-биле катап катыжышкыны орус болгаш украин крепостниктерниң социал болгаш национал дарлааныга удур украин болгаш орус улустарың кады демиселиңе оларның чаңгыс-зыны быжыткан. Россияга XVII—XVIII вектерде дыка хөй улустарың тараачынары идекейлиг киришкен Степан Разинниң болгаш Емельян Пугачёвтуң удуртулгазы-биле өөскөн антифеодалдыг тура-халышкынар украин улустуң дарлаан массаларың ортуздан калбак деткимчеи алган. Феодал-крепостниктиг болгаш национал дарлаага удур демиселге украин тараачынар улустуң Зализняк, Добуш, Кармелюк дээш ышкаш оон-даа өске ыңдыг баштыңнарын депшилди үндүргөн.

Боттары чаагар үнгөн, органиас чок болгаш сандаргай болза-даа, Россияны янзы-бүрү националдарың тараачы массалары хаара туткан антифеодалдыг шимчешкинер крепостниктиг тургузугну бождатканды турган болгаш нинти дайың-биле демиселче ол массалары сырый катыштырган.

Феодал-крепостниктиг дарлаага болгаш даштыкы эжелекчилерге удур маадырлыг демисел чоруп турда, Россияны болгаш Украинаның ажылчы чоннарының дайыңы кады-ажылдажылгазы хөгжүп база быжыккан.

(угланчызы 3 арында).

Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл оюнун дугайында тезистер (1654 — 1954 чылдар)

Совет Эвилелиниң Коммунисттик партиязының Төп Комитеди чуулдуг деп көргөн

9. Орус, украин болгаш Россияны өске-даа улустарының эң өжөөтөй дайыны хааның өзү тургузуп болуп турган. Чер-черини помещиктериниң болгаш буржуазияның реаксылыг үстүкүлөрүнө даянган, хааның өзү-чурум орус эвс улустары национал колониалдыг кадыг-дошкун дарларынның политиказын чорудуп турган. Хааның өзү-чурум Украинага национал хосталгалыг шимчээшкини кадыг-дошкун чылча басыпшаан, Украинаның күрүне болур чоруун тургузарынча угланган чүткүлдү кезе шаппышаан, чер-черини бот-чагыргачи узуткап, орусчударының күбүлөдиг политиказын чорудуп, украин дылдыг болгаш литератураның хөгжүлдэин кызып-кыйып турган.

10. Хааның өзү-чурумга болгаш крепостниктиг чорукка удуз Россияга XIX векте калбарган революсчу хосталгалыг демиселге кол рольду улуг орус улус ойнаан.

Радишевиң революстугу чаңылдарын үргүлчүлээн, хааның өзү-чурумга удуз революсчу-демиселчилерниң баштайгы салгалы болза, 1825 чылда тура-халыгышкыны Петербурга болгаш Украинага (Чернигов полкунуң тура-халыгышкыны) органиастаан декабристер болуп турган. Декабристерниң соон дарый хааның өзүга болгаш крепостниктиг чорукка удуз демиселче улуг орус революсчу-демократтар—Белинский, Герцен, Чернышевский, Добролюбов олар хөдөлүп үнгөнөр.

Национал колониалдыг кадыг-дошкун дарлардын реаксылыг хаан политиказынга чөрүштүр, орус улустун эң эки оолдары Украинаның национал хамаарышпас болур эргезин хүлээп турган болгаш украин улустун мурнакчы деятельдери-биле кады Россияны улустарын бот-боттарыга удуз адаан-баштырарының чуттук-бузар политиказын удуз демисежип турганынар, ол чуттук-бузар политиказы орус болгаш украин помещиктер база буржуазия болгаш оларнык чашпаачылары — улуг державазырак шовинистер болгаш украин буржуаз националисттер чорудуп турганынар. Украин улустун хостуг национал хөгжүүр эргезин кезээде хүлээвишаан, Россияны революсчу деятельдери ону хааның өзү-чуруму дүжүр октаары-биле болгаш орус-даа улустун, украин болгаш бистиниң чуртувустун өске-даа улустарының хосталгалы-биле холбаштырганнар.

Орус революсчу-демократтар-биле сырый чаңгыс-аай кылдыр катышкаш, хааның өзүга болгаш крепостниктиг чорукка удуз демиселди украин улустун улуг өлүгү, шүдүкчү болгаш революсчу-демократ Т. Г. Шевченко чорудуп турган. Дарлакчылары көөр хөңкү чок ханы чорук-биле сыныккан болуңуң чогаалдары-биле украин улустун национал болгаш социал бот-медерелиниң хөгжүүрүнө кайгамчыктыг улуг рольду ол ойнаан. Украин улустун хосталгырыңче орукту ол хамактык мурнулда бүгү славян улустарың орус улус-биле чаңгыс-аай болуп революсчу катыжарыңдан көргөн. Шевченко украин буржуаз национализмге болгаш либерализмге удуз өптөш чок демиселчи чораян.

Хааның өзү-чурумга удуз орус болгаш украин революсчулар-биле кады польша революсчу-демократтар база хөдөлүп үнүп турганынар. Польша улустун эң эки төлөөдөкчилери украин улустун хосталгалыг демиселдинге эп-сеткилин кезээде катыштырып чоравынар.

11. Россияга капитализмниң хөгжүлдээн чаа ангыныч—пролетариаттың тыттып келирине таарымчалыг байдал болган. Орус пролетариаттың үнүрү-биле бистиниң чуртувустун бүгү националларның ажилчы чоннары социал болгаш национал дарлаады дүжүр октаары дээш боттарының демиселинге ынаыштыг удуруткуну төгүдө эң баштай тыпканынар.

Улетпуриң хөгжүлдээн-биле Украинага украин-даа, орус-даа чоңдан хевирленип тывылган ажилчы ангы дүргөн өзүп үнгөн. Украинаның ажилчы ангызы Россияның пролетариатының составыг кезээ болган. Украинага ажилчы шимчээшкини нинти Россияның ажилчы шимчээшкини-биле чарылбас чаңгыс-эптиг хөгжүүр турган. 70—80 чылдарда-ла Украинага, Россияга-биле бир дөмей, хааның өзү тургузуп-биле болгаш капитализм-биле демиселди болуңуң сорулгазы кылдыр салган революсчу ажилчыны организациялар тургузуп турар апарган. Украинаның ажилчы ангызы Россияның пролетариатының эң-не улуг болгаш дайынчы отрядтарының бирээзи турган.

XIX вектин төңүзүндө — XX вектин эгезинде делегейниң революстуг шимчээшкиниң төвү Россияга шилчээ. Россия империализмниң бүгү чөрүлдээлериңиң белдирлешкек чери болган; ол болза, шериг-феодалдыг, колониалдыг болгаш капиталисттик дарлаады одав болуп турган. Хааның өзү-чурумуну, помещиктерниң болгаш буржуазияны ажилчы чоннары дарлаары Россияны барымы Европаның монополисттик капитализм империализм дээрбездээшкин-биле капсыражып турган. Ол-ла үедө Россияга ол бүгү чөрүлдээлериң ревлюстуг орук-биле шиттирлеп шыдаар боттук күш бөр турган: ол күш болза, Россияның пролетариаты болуп турган.

Россияга өзүп турган ажилчы шимчээшкининиң сорулгалары революстуг пролетаржы партияны тургузарын шыңгызы-биле негеп турган. Россияга марксизмниң Г. В. Плехановка баштаган баштайгы төлөөдөкчилери катыштырып турган «Күш-ажылды хостаары» деп бөлүк XIX чүс чылдың 80 чылдарында Россияга революстуг ажилчы шимчээшкиниң теориятыг үндэинериниң салган. XIX чүс чылдың 90 чылдарында Россияның ажилчы ангының баштыгызы улуг Ленин болу берген. 1895 чылда В. И. Ленин Петербурга «Ажилчы ангыны хостаары дээш демиселдин эвилели» органиастаан, ол эвилел Россияга революсчу пролетаржы партияны баштайгы эге үрөз болган. Ленинниң

«Демисел эвилели» бүгү чуртта революсчу шимчээшкинге кайгамчыктыг улуг саядырын көргүскөн. Украинага ындыг «эвилелдер» Екатеринославка Киевке болгаш өске-даа хоорайларга база тургузунулаан. Украинага, Россияга-биле бир дөмей, социал-демократтыг ленинчи угланышкының организациялар ажил соксадышкынынын удурутуп, социализмни ажилчы шимчээшкин-биле катыштырыпшаан, массалыг агитацияже шилчиишкини боттандырып турганынар.

12. 1903 чылда РСДРП-ниң II съездинде чаа хевирниң марксисчи партиязы В. И. Ленинниң ажилдап кылганы идеяг болгаш органиастыг чегелерге тургустунган. Ажилчы шимчээшкиниңде чаңгыс талаланчак болгаш националисттик идегетерге удуз демиселге В. И. Ленин марксисчи партияның тургустунунага интернационализмниң принципин камгалап алган. РСДРП бодунуң хүрээленинге Россияның бүгү националдарының революстуг ажилчынынын катыштырган. Ол эң эгезинде тура-ла пролетар интернационализмниң болгаш улустарың найыралың идеологиязының тук тудукчузу болуп турган. РСДРП-ниң II съездинде национал айтырымың талазы-биле программалыг ленинчи негелде — националнык бот-шиттирлетиңер эргезин хүлээп көөрү көрдүнгөн турган.

Буржуаз-помещиктиг тургузуга удуз демиселге орус ажилчынар эгелекчи болуп турганынар, олар национал кылдыгырың пролетариатын болгаш бүгү ажилчы чоннарын социал база национал хосталга дээш демиселче көдүрүп үндүрүп, сырый катыштырып турганынар.

1905—1907 чылдарың социал-демократтыг революциязының баштайгы чылдарында Украинаның ажилчы чоннары маадырлыг орус пролетариаты-биле кады бодуңуң ангы дайыннарыга удуз чаданыш чок демисежип турганынар. Ол үедө Украинага элээн каш хоорайларга болгаш губернияларга улуг тура-халыгышкынар болулаан, а ол ышкаш кара-далайның суг шериглериниң тура-халыгышкынары база болулаан. Ол тура-халыгышкынарың чорудулгазында Москаның, Петербургуң болгаш Россияны өске-даа хоорайларының үлегери-биле Украинаның үлетүр төптөриниң ажилчыны ажилчынар депутаттарының Советтерин тургузулаан, ол Советтер совет эрге-чагырганы баштайгы үлегер-чижээ болган. Украинага ажилчынынар болгаш тараачынынар революстуг демисели 1905—1907 чылдарың революциязыны нинти чорудулгазынга көсүк черин ээлеп турган.

Столыпин реакциязының, революстуг чаа көдүрүшкүнүн үезинде чаа делегейниң бирги дайының чылдарында Украинаның ажилчыны бүгү Россияның ажилчыны ышкаш кызыгар чок эрге-эзуга болгаш буржуазияга удуз демиселге РСДРП (б)-ни долдандыр улам сырый катышканынар.

Россияга революстуг шимчээшкиниң салдары-биле австро-венгер монархиязының дарлалыңың влаанга турган барымы украин черлериниң ажилчы чоннарының боттарының национал хосталгазы дээш, бүгү украин улустар-биле катап катыжары дээш демисели калбарып үнгөн.

Национал айтырымың талазы-биле партияны теориятыг программаны баштайгы политиканы улуг Ленин марксизмниң төгүзүндө эң-не баштай ажилдап кылган. Национал айтыры болза, пролетариаттың диктатуразы дээш ажилчы ангыны нинти революстуг демиселиниң тургустунган кезин дээрин ол көргүскөн. Ленин болза, улустарың дең эргезиниң база найыралың политиказынын сорук кирикчиң чораян болгаш ол политиканы практикага боттандырып удурутуп турган. Национал айтырымың талазы-биле программалыг ленинчи айтышкынар социалисттик тургузушкунуң дүжүрүлгөзү байлакчыларынга үндэлетип, И. В. Сталинниң чогаалдарыга болгаш партияны шиттирлеринге боттарының улам ыңайгы чогаалдыкы хөгжүлдээн тыпканынар. Пролетар интернационализмниң принциптери камгалавышаан, партия бүгү нацияларны пролетариатының хөдөлүшкүннениң чаңгыс-эвин болгаш орус пролетариаты долдандыр оларныкы сырый катжыгышкынының эргежок чугулазын бүгү күш-биле айтып келген.

«Улуг орус болгаш украин пролетариатының чаңгыс-аай хөдөлүшкүни турда, хостуг Украина туруп болур, ындыг чаңгыс-аай чорук чокта оон дугайында чутга турбас-даа...» — деп В. И. Ленин бижээн (В. И. Ленин, Чогаалдар том 20, арын 14).

Интернационализмниң болгаш украин улустун орус улус-биле ақы-дүмалыкы эвилелиниң эң хоралыг дайыныны болуп турган украин буржуаз националисттер интернационализмни хораны-биле ажилчы чоннары хоранаары, орус улусту өжөнниг көөрүңүң меделери оларга халладырып, дарлакчыларга удуз нинти ангы демиселиңден оларны кичээгейин хоорудуруп, база оң-биле украин буржуазияны болгаш помещиктерниң ангы талазы-биле кызы эрге-ажыктарына оларны идея талазы-биле чагыртырып оралдажып турганынар. Националисттер массаны мегелзери-биле украин нацияны ангы болгаш буржуазия чогуңуң дугайында эртеме удуз реакциягы «теориязы» болгаш «чаңгыс-аай агымы» теориязын пропагандалап турганынар. Ычанган украин буржуаз националисттер орус партияны болгаш буржуазияны эвилелчилери, даштыкы империализмниң агентилери болуп турганынар.

Бүгү Россияның ажилчы чоннарының революстуг шимчээшкини баштавышаан, Коммунисттик партия улуг державазырак орус шовинизмге-даа болгаш украин буржуаз национализмге-даа удуз шиттирлеп демиселди чорудуп келген.

Коммунисттик партия болза, пролетар диктатуразын тургузары дээш буржуаз-помещиктиг тургузуга удуз ажилчынынарды демисели-биле Россия-

ның дарлатырган национал улустарының национал-хосталгалыг шимчээшкини даштыгырың чедип алган.

13. Революсчу-хосталгалыг демиселдин чаңгыс-аай чоруу орус болгаш украин улустарының культура харылзааларын быжыгларынга дөгүм болган.

Дешилгелиг орус культура бүгү украин культураның (литератураны, театрын, чурулганы, музыканы) хөгжүлдэинге чаагай салдарны чедирип турган. Мурнакчы украин культура бодунуң эл-чөдө орус улустун культуразы байлакчыдып, делегей культуразына хөгжүлдэинге үнелиг салышкыны кириген.

Украинага, бүгү чуртка ышкаш хөй-нитиниң мурнакчы нитилел бодалың хөгжүлдээн XIX чүс чылдың төңүзүндө эгелеп марксизм-ленинизмниң идеяларың салдары-биле чоруп турган.

Делегейде эң-не революсчу Россия пролетариатының болгаш оон дайынчы авангардызы Коммунисттик партияның төгүлүгү аренага тыттып келген—орус, украин болгаш Россияны өске-даа бүгү улустарының улам ыңайгы хөгжүлдэинге шиттирлеп ужуз-дузалыг болган.

III.

14. Россияны ажилчы ангызы ажилчы тараачыны-биле эвилелдеп алгаш, Коммунисттик партияны удурутулгазы-биле Октябрьниң социалисттик Улуг революциязын өскөдүп, империалисттик буржуазияны болгаш помещиктерниң эрге-чагырганын дүжүрүп, пролетар диктатуразын долтадып тургускан.

Октябрьниң социалисттик революциязының түнелинде бистиниң чуртка ажилчынынарды болгаш тараачынынарды делегейде эң баштайгы социалисттик күрүнеи тургустунган, ол күрүне тайбыны болгаш улустарың найыралың. Россияны бүгү улустарының деп эргелини болгаш өскөден хамаарыг чок чорунуң политиказын чарлаан пролетар интернационализмни тугуңуң адаан бистин Төрөөн чурттуң улустары акы-дүмалыкы чаңгыс-аай өг-бүлөгө сырый катыштырган. Россияны төвүңге Октябрьниң социалисттик Улуг революциязын тийлээн бүгү Россияга пролетар революциязының хөгжүүрүнө күчүлү идишкини берген.

Улуг орус улус-биле кады революстуг демиселдин узун оруун эртен украин улус орус акы-дүмаларының соон дарый Октябрьниң социалисттик революциязыны орунуче бир дугаарында кирип, бодунуң төгүзүңүң чаа, алдарлыг үезиниң эгезин салган.

1917 чылдың декабрь 25-те Советтерниң бирги бүгү-украин съездини Украинаны Совет Социалисттик Республика кылдыр чарлаан. Украинаны ажилчынынарды болгаш тараачынынарды чаңгыс эп-сеткилди күзөл-соруун иреттештирген, Советтик Россия-биле Советтик Украинаның ханы эвилелиниң эргежок чугулазының дугайың съезд байырлалымы-биле меделгээн.

Украинаның ажилчы ангызы буржуазияны болгаш помещиктерниң эрге-чагырганын дүжүрери дээш бодунуң чаданыш чок демисели-биле, националлыч контрреволюцияга удуз демисели-биле бистиниң чуртка пролетар революциязының тийлелгезиниң херээңге үнелиг салышкыны кириген.

Помещик-буржуаз малчүлгөдөн болгаш национал дарлаады хосталгаш, украин улус бодунуң салым-чолуңуң долу эргелиг ээзи болу берген. Орус улустун акы-дүмала дузаламчызы-биле ол, бодунуң чус-чус чылдарыга күзөл-сорууңуң ботталыгызы—Совет республикаларың өг-бүлөңгө шыгарып чери элээн, өзүлүг хостуг национал хамаарышпас күрүнеи тургузарын чедип шыдаан.

Украинага социалисттик революцияны тийлелгезин болгаш украин Совет күрүнеи тургусканы болза, революцияны ленинчи теориязыга, база национал-колониалды; айтыры талазы-биле Ленинниң ажилдап кылган өөдөинде үндэлетип чедип алдыган болгаш делегей империализмни, оон буржуаз-национал агентуразының улуг аштыгышкыны болган.

15. Коммунисттик партияны удурутулгазы-биле бистиниң чурттуң улустары даштыкыны дайынына, иштикинниң контрреволюцияны дүжүрүп калыг-дошкун, ханың демиселге Октябрьниң улуг чаалап алышкынына, боттарының хосталгазын болгаш Төрөөн чуртунуң хамаарышпас чоруун камгалап алганынар.

Ажилчы чоннарың эң хоралыг дайынына украин буржуаз националисттер Украинаның «тускай турары» деп меге лозунг-биле чажырттып алгаш, совет эрге-чагырганы узуткаары, помещиктерниң болгаш капиталисттерниң дарлалың катап тургузары, орус ажилчынар болгаш тараачынынар украин ажилчы чоннары өжөнөшториң ыдалаары, оларны аразыңга акы-дүмалыкының өлүрүкчү дайының күткүүрүн оралдажып турганынар.

Помещиктерни болгаш капиталисттерни эрге-чагыргачы делдир эгидерин, ол ышкаш кулактарның тергиделин быжыгларын оралдашкан. Грушевский, Винниченко, Петлюра ышкаш, даштыкы империализмниң саттыныкчы агентилеринге баштаган контрреволюстуг националлыч «чактар» — төп рада, директор болгаш өскөдө-даа Украинаны оон удузу-биле болгаш бүгү-ле бөйдүс байлактары-биле Барымы Европаның империалисттик араатаннарына мөөңөп болгаш үүрмөктөп садип турганынар. Совет эрге-чагырганы бөйү тулары-биле контрреволюстуг рада 1918 чылдың февральда австри-герман эжелекчилерин Украинага келдирип келген. Украин улуг Коммунисттик партияны кыйгыры-биле

австри-герман интервентилерге болгаш оларныкы чалчалары—украин буржуаз националисттерге удуз демиселче көдүрүп үнгөн.

Бистин Төрөөн чуртувустун орус улуска баштаган ажилчы чоннары 1918 чылдың төңүзүндө Украинаны мурнуу талакы районнары болгаш Крымны эжедеп турган англи-француз интервентилерни, дешикчилерни, ак-поляктарны, аригелчилерни, петлюржу-махночу националисттик дээрбечилерни болгаш АКШ-тың империалисттерин болгаш антананың өске-даа саттыныкчыларын чылча шапкан болгаш Совет чурттуң даштыңче үндүр сыйырган.

Украин улус Россияны өске улустары-биле кады дымка бергедээшкиннерин, ажил-агың үрелишкени болгаш ашты шыдажып эртекш, даштыкы шериг интервенцияны болгаш хамааты дайының чылдарында боттарының төрөөн Совет эрге-чагырганы камгалаарыңа эң улуг маадырлыг чоруун болгаш эргес дидими көргүскөн. Украин улустун болгаш СССР-ниң өске-даа улустарының хосталгазы болгаш аас-кежиң дээш Украинага Совет Россияның хөй мөңү ажилчынынар болгаш тараачынынар демисежип турганынар.

Украин улустун хөй-хөй оолдары боттарының элчээнде Россияны, Белоруссияны, Ортаақы Азияны, Закавказьяны болгаш өске-даа черлерниң хөй санын фронттарыга демисежип турганынар.

Даштыкы интервентилерни болгаш иштики контрреволюцияны чылча шаварыңче украин улустун куштерин мобилиастаарыңа Совет Эвилелиниң Коммунисттик партиязының чарылас кезээ—Украинаның 1918 чылдың июльда тургустунган Коммунисттик партиязы шыларангай рольдуг болган.

Хамааты дайының болгаш даштыкы шериг интервенцияны одунга болгаш шуурганнага орус, украин улустарың болгаш СССР-ниң өске-даа улустарың акы-дүмала эвилели болгаш найыралы быжыгып, кацналган. Чүтле ол найыралды ачызы-биле украин улус, СССР-ниң өске улустары-биле бир дөмей, бодунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап алган.

16. Хамааты дайының тийлелгезин доозулганын соода совет чурт социалисттик тайбың тургузушкунуң үезинче кирген. Социализм тургузушкунуң болгаш оран камгалааның сорулгалары совет улустарың экономика, шериг болгаш политика талазы-биле улам-на сырый кады ажилдажыла-газын негеп турган. Совет республикаларың чаңгыс-аай күрүне эвилелиге катыштырар дугайында айтырыг эчелдеп тургустунган. Совет Украинаның ажилчы чоннары чаңгыс-аай эвилелчи күрүнеи тургузарың баштайгы инициаторларының бирээзи болган.

Совет чурттуң бүгү улустарының катыжыла шимчээшкиниң шың орук-биле Коммунисттик партия баштаан болгаш углап шилгээн.

1922 чылдың декабрь 30-те Советтерниң бирги Бүгү-эвилелдиг съездинде эки-турага болгаш дең эрге үндэлетпеш, совет республикалар эвилелдешкен республика бурзунге боду эрге-чагырганы дээш органиарлыг, боду деиксээрлиг, боду конституциялыг, боду хоойлу-чогаалдыг тускайлаң күрүне болуруңуң бурун эргелерин артырбышаан, Совет Социалисттик Республикаларың Эвилели кылдыр катышканынар.

Совет Социалисттик Республикаларың Эвилелини тургустунганы болза, совет эрге-чагырганың эң улуг тийлелгези, ленинчи-сталинчи национал политиканы чайынапчак чедиишкини болган. Ол болза, улустарың акы-дүмала кады ажилдажыла-газын удуз демисежип, база совет республикаларың күрүне катыжышкынының орунуга улуг моондук болуп турган чүзүн-баазын буржуаз национализмни тийлээн болур.

Совет Социалисттик Республикаларың Эвилелини тургустунганы болза, бүгү совет чурттуң болгаш ангы-ангы Совет республика бурзунуң кижжи төрелгетен төгүзүңгө күзүлбээн экономикадыг политика болгаш культуруг чектелешкенинге, мурнунда хожудангай болгаш дарлаткан улустарың мурнакчы социалисттик нация кылдыр хууларыңа эргежок чугула бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны хандырган.

ССР Эвилелиниң составына Совет Украинаны киргени улус ажил-агың чедиишкиниң катап тургузар, социалисттик культураны хөгжүдөр болгаш социализмни тудуп тургузарыңче дүргөн базымнар-биле бурунгаарлаар арганы акаа берген.

17. Коммунисттик партия марксисчи-ленинчи теорияны удурутулга болдурган, бистиниң чуртка социализмни тургузарың программаны ажилдап кылган. Совет улус, ол программаны боттандырышаан, кижжи төрелгетениң төгүзүндө бир дугаарда чаа нитилел тургузуу—социализмни тургускан, малчүкчү ангылары каян-даа турбас кылдыр узуткаан, кижини кижжи малчүкчү чорукту чок кылган.

Бистин Төрөөн чуртувус, ажил-агың болгаш культура талазы-биле чус-чус чылдарың хожудаашкыны узуткааш, бурунгаар дыка улуг шурашкыны кылган, бедик хөгжөөн индустриялыг, социалисттик көдээ ажил-агылыг болгаш делегейде эң мурнакчы совет культуруг күчүлү күрүне кылдыр хуулган.

Социализм тийлелгезиниң түнелинде СССР-ниң экономиказында, совет нитилелдин ангы талазы-биле тургузууда, а ол ышкаш националдарны аразында харылзаа байдалында үндэин өскөрүшкүшкү болган. Националдар аразының өжөнөшкөзүң буруулуглары болгаш органиастыкы болур малчүкчү ангылары узуткааны, кадыг-даа кулданың дайыны болгаш интернационализм идеяларының шыңчы кадагалакчызы болур ажилчы ангының эрге-чагыргага туруп турары, ажил-

(Уланчымы 4-кү арында).

Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чыл оюнуң дугайында тезистер (1654 — 1954 чылдар)

Совет Эвилелиниң Коммунисттик партиязының Төп Комитеди чүгүлдүг деп көргөн

(Төңчүзү. Эгези 2—3 арыннарда).

агый болгаш культурулг амыралдын бүгү адырларына улустарның бот-боттарына дузалажылганы, ССРЭ-ниң улустарының национал хевирлиг болгаш социалисттик утка-шынарлыг культуразының чечектелишкени—бо бүгү болза, чагыс-аай эвилелчи күрүнениң системазынга улустарың акы-дунма кады-ажылдажылганы бистин чуртувуска таарыштырынына, расаларның болгаш нацияларның дең-эргезиниң совет идеологиязының, улустарың найыралының болгаш акы-дунмалыкы чоруунуң идеологиязының шуут бадыткатынарынга чедирген.

Социализмниң тиилелгези-биле орус, украин болгаш бистин чурттуң өске-даа улустарының менге найыралы күчүлүг, аштырбас күш кылдыр, совет нийтиелдин хөгжүлдезиниң шимчедикчи күштериниң бирээзи кылдыр хуулаган.

Совет чуртту Ленинчи оруктан чайладырын, социалисттик Төрүн чурттуң улустарының чагыс-эвин болгаш найыралын тура тыртарын, ССРЭ-ге капитализмни катап тургузарын ораддажып турган эскерликчилерин болгаш дүжүп берикчилерин—троцкистерин, бухаринчилерин, буржуаз националисттерин болгаш совет улустуң өске-даа дайзыннарны Коммунисттик партия чылча шапкан.

Эрги, буржуаз нацияларның суурунга совет эрге-чагырганың үе-байдалында чаа социалисттик нациялар тургустунган болгаш пролетаржи интернационализмниң тугуунуң адаа-биле чедишкенин хөгжүп турар, ол нациялар буржуаз нацияларны сандардып турар таарышпас аңгылар чөрүлдээлеринден хостуг, эзулуг бүгү улусчу болгаш сырый катышкан нациялар болуп турар.

Ажылчын аңгы болгаш ооң Коммунисттик партиязы ол нацияларның эвилелин быжыглап турар болгаш оларны удуртуп турар күш болуп.

Бистин хөй националдыг совет күрүневистин бүгү дең эргелиг нацияларының аразында башкарыкчы нация болуп улуг орус улус ССРЭ-ге социализм тиилелгезин чедип алырынга шийтирилг рольду ойнаан.

Совет нийтиел тургузуу украин улустуң мурнуңа ооң күрүне, экономика болгаш культура хөгжүлдезинче орукту ажыткан.

Украин улустуң күштериниң чечектелишкени, Совет Украинаның күштериниң чечектелишкени эгелзэн тукту Коммунисттик партия кийскидил көдүргөн. Коммунисттик партия болгаш ооң Төп Комитеди, ССРЭ-ниң чааза Совет Украинаның улус ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң дугайында үргүлүк болгаш могаг чок сагыш салып келген болгаш салып турар.

18. Социалисттик индустриализацияның политиказын боттандырбашаан, совет улус Коммунисттик партияның удуртулгазы-биле бүгү улус ажыл-агыйның социалисттик эгелерге чаартып тургузарының шийтирилг чүгү болган күчүлүг мурнакчы социалисттик үлетпүрү төөгүлүг кыска хуусаада тургускаан.

Орус улустуң кайгамчык улуг акы-дунма дузаламчызы-биле бүгү национал республикаларда оларның чүс-чүс чылдардагы ажыл-агый жожудаашкынын узуткаар арганы берген бедик хөгжүлделиг үлетпүр тургустунган. Украинада өнүгү металлургия, машина тудушкунуң, тракторун, химияның үлетпүрү болгаш үлетпүрүн өске-даа чугула адырлары тургустунган болгаш амгы үеңиң мурнакчы техниказы-биле чеспелденген. Харьковтуң трактор заводу, Краматорскиниң аар машина тудушкунуң заводу, «Азовсталь», «Запорожсталь» деп металлургия комбинаттары, Запорожениң комбайнар заводу, Горловканың химия заводу чикеттик үлетпүр гиганттары тургустунган, Европада эң улуг В. И. Ленин аттыг Днеприниң гидроэлектростанциязы тудуп тургустунган; Донецтин хөмүр даш, Кривой Рогтуң демир руда бассейнери бүрүнү-биле чаартылып тургустунган.

Бо чылдарың дургузунда Киев, Харьков, Сталино, Ворошиловград болгаш өске-даа ол чикеттик үлетпүрүлүг улуг хоорайлар танытынмас кылдыр өскерилген болгаш чечектелгелзэн.

Социалисттик чарышты калбарткан ажылчын агының күш-ажылчы көдүрлүшкүнүнүң ачызы-биле, РСФСР-ниң болгаш өске-даа совет республикаларның дузаламчызының ачызы-биле Украинаның социалисттик индустриализациязының чедишкени хандыртынган.

Социалисттик индустриализацияның чедишкенин көдээ ажыл-агыйны чаартып тургузарынга таарымчалыг байдалдарны белеткэн. Чүгүле биче-бараның тараачын ажыл-агыйдан эвес, харын база улуг капиталисттик көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинден шийтирилг артык күштүүн көргүскен, делегейде эң улуг болгаш механизастатынган көдээ ажыл-агый партияның болгаш чазактың сагыш салышкынының ачызы-биле бистин чуртувуста тургустунган.

Советтик Украина өске совет республикалар-биле чергелештир Совет Эвилелиниң эң улуг тараалың республикаларының бирээзи, мурнакчы социалисттик чер ажылдыг республика апарган.

Коммунисттик партияның ленинчи-сталинчи национал политиказын хажык чокка чорутканын бистин чуртувуска культура революциязының тиилелгезин болгаш ССРЭ-ниң бүгү улустарының социалисттик культуразының шапкын көдүрлүшкүнүн хандыр-ган.

Коммунисттик партия болгаш Совет чазак чоңуң иштинден үнөң, чоң-биле харылзаалыг, боттарының бүгү күштерин чоңга бараан болурунга, коммунизм

тургузушкунуң улуг херээнге бараан болурунга берип турар чаа совет интеллигенцияның хөй санын национал кадрларын тургускан.

Совет эрге-чагырганың ачызында украин национал культура бодунуң хөгжүлдезинге амга чедир көстүп көрбзэн аргалары ап, эзулуг улусчу социалисттик культура апарган

19. Совет социалисттик Республикаларның Эвилелиниң күжүнүң болгаш күчү-шыдалының өзүлдези украин улустуң национал катап катыжышкынының дугайында чүс-чүс чылдарың иштинде күзеп келген күз-лин амыралга боттандырар арганы берген. Коммунисттик партияның болгаш Совет чазактың мерген угааның политиказы бүгү украин девискээрлериниң катыжышкынын доозар чорукту болдурган. 1939 чылда Советтик Украинага Барыын Украина катап катышкан, 1940 чылда Украин ССР биле Буковина болгаш Измаиль область катап катышкан, а 1945 чылда—Закарпат Украина катап катышкан. Бүгү украин черлерин катап катышканының сөөлүнде Советтик Украина Европаның эң улуг күрүнелериниң бирээзи апарган. Украин ССР ам 40 миллион ажык чурттакчыларыг.

Советтик Украина элзэн каш кол экономикти көргүзүлгениң талазы-биле Европаның Франция, Италия болгаш өске-даа ол чергелиг улуг капиталисттик чурттарын оранчок мурнай берген. Русьтуң эң бурунгу хоорайы—Украинаның найсылды Киев бистин Төрзүн чуртувустуң эң улуг административтик болгаш культурулг төптериниң бирээзи болуп турар.

Катап катышкан украин областарда социалисттик үлетпүр чедишкенин хөгжүп, калбак коллективизация дооступ, культура тургузушкуну калбаа-биле илпертээн. Совет эрге-чагырганың чылдарың дургузунда эң хоочун украин хоорай — Львовтуң арны өскерилген: ында улуг үлетпүр бүдүрүлгелери туттунуп, 12 дээди өөрөдилге черлери, Украин ССР-ниң эртемнер Академиязының салыры, В. И. Ленинниң музейиниң салыры болгаш эртемнин база культураның албан черлериниң өске-даа хөй-хөй черлери ажытынган. Барыын талакы областарга социалисттик чаартылгаларның чорудулганында украин улустуң даштыкы буржуазияның сатныкчы агентилери болуп турган эң каржы дайзыннары— украин буржуаз-националисттериниң артышкынынарынга өлүмнүг согушкуну таварыштырган.

Чагыс аай украин совет күрүнеге украин улустуң катап катыжышкынының төөгүлүг чорудулганы дооскан чорук Коммунисттик партияның ленинчи-сталинчи национал политиказының—ССРЭ-ниң улустарының акы-дунмалыкы эзузунуң болгаш кады-ажылдажылганының политиказының шыларангай тиилелгези болган.

20. Социалисттик тургузугуң болгаш хөй националдыг совет күрүнениң амыралчызының болгаш күжүнүң шыңгы хыналдазы Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң Улуг дайыны болган.

Совет Эвилелиниң бүгү улустары немец-фашисттик эжелекчилерге удур Ада-чурттуң дайыны бүгү националдарның ажылчы чоңарының нийти херээ кылдыр көрбүшсаан, бодунуң Төрзүн чуртун камгалаарына партияның кыйгырын эзугар чангыс эл-сеткилдиг көдүрлүп үнгенер.

Украина болза, герман фашизмниң халдаашкынының чылдарында Совет Эвилелиниң өске районнарында артык каражадал когараан шак ыңдыг районнарга хамааржыр. Немец-фашисттик эжелекчилер Украинаның улус ажыл-агыйына 285 миллиард ажык түнүг рубльдиң когаралы таварыштырган. Немец-фашисттик араатаннар эң кадыг-дошкун террорун дузазы-биле украин улусту чагырып ап, оу «тергилелдин немец-фашисттик расазының» кылдыры кылып алырын күзеп турганнар. Немец-фашисттерниң илпеккейлиг дузалакчылары украин буржуаз-националисттер болуп турган.

Чүгүле улуг орус улустуң болгаш ССРЭ-ниң өске-даа улустарының акы-дунмалыкы дузаламчызының ачызында Украина фашисттик дарлаалдан хосталган.

Украин улус Ада-чурттуң дайынының үезинде ССРЭ-ниң өске улустары-биле кады немец-фашисттик эжелекчилерге болгаш оларның хөлсчиленикчилеринге удур фронтуга-даа база хөй санын маалырларны депшидин үндүргөн массалыг партизан шимчээшкени калбарып турган, дайзының эжелелинге турган девискээрге-даа маалырлы-биле демисешкен. Партия болгаш комсомол организациялары боттарының ажыл-чорудулганын берге болгаш харын байдалдарга чажыды-биле чорудуп турган.

Ада-чурттуң дайынының чорудулганында совет улустарың бузулбас найыралы кадыг-дошкун шыларгалдарын тудуп эртен болгаш улам-на каныналган.

Делегейниң ийги дайынында герман фашизмчи болгаш япон империализмни чылча шапканының түннелдиде улус демократтыг күрүнелер тургустунуп, Совет Эвилели баштаан тайбынның, демократияның болгаш социализмниң лагери өзүп быжыккан. Украин ССР Катышкан Нацияларның Организациязының тургузукчуларының бирээзи болбушсаан, ол ында Белорус ССР-биле болгаш бүгү Совет Эвилелиниң, а ол ышкаш улус демократиязының чурттарының төлөөкчилери-биле кады тайбынның херээн хажык чокка камгалап, бүгү чурттарның улустарының аразына кады-ажылдажылганы быжыглаар дээш демисежип турар. Совет

тик Украина улус демократиязының чурттары-биле акы-дунмалыкы харылзааларны доктаамал быжыглап турар. Польшага улус демократиязының тургузуун тургусканының болгаш польша ажылчы чоңары боттарының славян акы-дунмалары — орустарга, украиннарга болгаш белорустарга удур күткүп тургаш буржуазияның база шлахталарың тергилдешкенин узуткаанының соонда польша улус-биле украин, белорус, орус болгаш улуг Совет Эвилелиниң өске-даа улустарының аразында эзулуг найыралдыг харылзаалар тывылган болгаш чедишкенин хөгжүп турар.

21. Ада-чурттуң Улуг дайынының тиилелгелиг доозулганының соонда Коммунисттик партияның сорук кирип болгаш организастап турары Совет Эвилелиниң улустары үрелген улус ажыл-агыйың көстүп көрбзэн кыска хуусаанын иштинде катап тургускан болгаш совет экономиканы, техниканың база культураның бүгү адырларын бурунгаар шимчеткен.

Советтик Украинаның ажылчы чоңары Украинаның Коммунисттик партиязының Төп Комитединиң болгаш УССР-ниң чазаның удуртулгазы-биле орус болгаш бистин чуртувустуң өске-даа улустарының акы-дунмалыкы дузаламчызынга даянып алгаш, республиканың улус ажыл-агыйың бүрүнү-биле катап тургузуп, дайын мурундагы денелди хөй катап ажырган болгаш амгы үеде коммунизм тургузушкунуң херээнге бодунуң улуг салышкынын кирип турар.

Украинаның улуг үлетпүрү 1952 чылда революция мурундагы Украинаның үлетпүрүнге бодаарга оон 17 катап хөй продукцияны үндүргөн. Ол үеңиң дургузунда электроэнергия ажылдап кылдыр 37 ажык катап улгаткан; металл болбаазыраары үлетпүрүнүң продукциязы барык 69 катап өскен; хөмүр даш тывыжы 4 ажык катап өскен; шой эзилдилгези—4,5 катап, каң эзилдилгези барык беш катап өскен. Советтик Украина бистин чуртувустуң эң чугула хөмүр даш, металлургия базасы болуп турар. Донбасс ооң күчүлүг хөмүр даш үлетпүрү, металлургия, химия, машина тудуунуң индустриязы-биле, а ол ышкаш Украинаның өске-даа үлетпүрүндө чугула чери ээлеп турар.

Бүгү чурттуң ажылчы чоңары ышкаш Украинаның ажылчы чоңары партияның болгаш чазактың шийтирилери амыралга боттандырбышаан, социалисттик экономиканың үндешинериниң үндешин болуп аар үлетпүрүнүң хөгжүлдезинге чедип алдынган чедишкенинериң суурунга улустуң хергелел чүлдериңиң бүдүрүлгезиниң улуг көдүрлүшкүнүн чедип ап турар.

Украинаның колхозчу тараачыны боттарының кайгамчык чүткүлдүг күш-ажылы-биле күзүн чазак кызылгастын, чигир сөөканының болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа эң чугула культураларының мурунда көстүп көрбзэн дүжүттерин чедип алган. Украин колхозчу тараачынының хүрээленинде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү адырларында күш-ажылды социалисттик методтарының хөй-хөй чартыкчылары тылтып үнгөн. Партия болгаш чазак социалисттик көдээ ажыл-агыйың амгы үеңиң техниказы-биле чеспелээр дугайында могаг чокка сагыш салып турар. Ам үеде Украинаның шөлдеринде 182 муң (15 аът күжүңге шилчидерге) азы дайын мурунга бодаарга 69 хуу хөй тракторлар, 51 муң азы дайын мурунга бодаарга 63 хуу хөй траа комбайны болгаш оон-он муң нарын көдээ ажыл-агый машиналары ажылдап турар.

Улус ажыл-агыйның үзүктөлчөк көдүрлүшкүнүң үндешилээш, калбак ажылчы массаларың материалды чаагай байдалы болгаш культуру-лг денелди өзүп турар. Украинаның социалисттик культуразы чечектелип турар. Украинада 6,5 миллион ажык уруглар өөренип турар 30 муң хире школалар ажылдап турар. 1952—53 чылдарда республикага 144 дээди өөрөдилге черлери турган, акаа 177 муң ажык студентлик өөрөнгөн, ол болза, 1914 чылдан барык 8 катап хөй болгаш барыын Европаның кандыг-даа капиталисттик чуртундан ажык; 591 техникумнарда болгаш тускай ортумак өөрөдилге черлеринге 234 муң хире өөреникчилер өөренип турган. Украинада оон-он муң культура-чырыдышкын албан черлери, клубтар, библиотекалар, культураның ордулары ажылдап турар. Украинага совет чигр-чагырганың чылдарында тургустунган эртемпер Академиязы, архитектураның Академиязы болган эртем-шиятчил албан черлериниң хөй санын четкиз мурнакчы совет эртемниң хөгжүлдезинге бодунуң үнелиг салышкынын кирип турар. Украинаның хөй санын эртемденерин катыштырып турар.

Украин улустуң социалисттик культуразының хөгжүлдези марксисчи-ленинчи идеологияның чалым-хаа дег быжык үндешинге, ССРЭ-ниң бүгү акы-дунмалыкы улустарының культуразы-биле тудуш чогаалдык харылзаага болгаш органиктиг кады-ажылдажылгага чоруп турар. Ылангыч Украинаның совет культуразының хөгжүлдезинге чаагай салдарны улуг орус улустуң социалисттик культуразы көргүзүп турар.

Совет Эвилелиниң болгаш ооң составтыг кезээ—Украин Совет Социалисттик Республиканың бүгү делегейге төөгүлүк чедишкениери болза, бүгү депшигелди кижж төрелгетениң ханы өөршүктелди болгаш хүлээп көрүшкүнүң болдуруч турар.

Мөлдүгделдин эң кадыг-берге тамызынга дүшкен капиталисттик чурттарның миллион-миллион ажылчы чоңары ССРЭ-ниң улустарының, ооң иштинде украин улустуң коммунизмни тургузары дээш, бүгү делегейге тайбың дээш демиселиниң чедишкенин улуг чоргаарал-биле болгаш идегел-биле хайгаар-рап көрүп турарлар.

ССРЭ-де социалисттик тургузушкунуң чедишкениери болза, бүгү улустарың болгаш нацияларының хостуг, аас-кежиктиг амыралдан, хөгжүлдезин болгаш чечектелишкенин, улустарың эзулуг найыралын, оларның кады-ажылдажылганы болгаш бот-боттарың дузалажылганын чүгүле социализм хандыраар дээрзин бүгү делегейниң улустарына көргүзүп турар.

Совет Эвилели кижж төрелгетениң төөгүндө национал айтырыгын бир-ле дугаарында шийтирлээш чурттуң сорук киригичи үлегери болуп.

Алдарлыг төөгүлүг хун—Украинаның Россия-биле катап катышканының 300 чылынга Совет Эвилелиниң бүгү улустары коммунизмниң тургузушкунуңда чаа шыларангай чедишкениери-биле ужуражып турар.

Совет кижилер Коммунисттик партияның удуртулгазы-биле СЭКП-ниң XIX съездизиниң айтыканы коммунизмче орук-биле бистин чурттуң улам ыңай хөгжүлдезиниң программазын боттандырар дээш маалырлы-биле демисежип турарлар. Партия болгаш чазак ажылчы чоңарың доктаамал өзүп турар материалды болгаш культурулг хергелелдерин доду хемчээлге хандыраар дээш бүгү күженишкени, чери салып турар.

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленуму социалисттик көдээ ажыл-агыйың улам ыңай хөгжүлдериң болгаш ажылчы чоңарың материалдыг чаагай байдалын бедилериниң дайынчы программазын айткан. Чооку ийи — үш чылда бистин чурттуң чоңуң аш-чем продуктуларында өзүп турар хергелелин четчир-биле хандыраар, чинк база аш-чем үлетпүрүн киг-эт-биле хандыраар төөздө, көдээ ажыл-агыйың шыңгы көдүрлүшкүнү, чинк болгаш аш-чем үлетпүрүнүң дүрдөктөн хөгжүлдези дээш демиселди Коммунисттик партия калбарткан.

Бистин партияның болгаш совет чазактың бүгү ажыл-чорудулгазы улуста, база амыралдын бүгү чаагайдылганын тургузуп турар болгаш төөгүнүң эзулуг тургузукчулары болуп турар ажылчынының, тараачынының чогаалдык күштеринде ханы идегел-биле сянгып кирген.

Совет социалисттик күрүне коммунизмни тургузарының кол чеспез болуп. Коммунисттик партия совет күрүнени, ооң күчү-шыдалын болгаш камгаланын аргазын улам ыңай быжыглаар дугайында, ажылчы аңгы биле колхозчу тараачынының эвилелин, ССРЭ-ниң улустарының найыралы болгаш социалисттик кады-ажылдажылганын быжыраар дугайында могаг чокка сагыш салып турар.

Бистин ыдыктыг хүлээлгевис чүл дизе, совет чурттуң улустарының чагыс-эвин болгаш найыралын улам ыңай быжыраар, хөй националдыг совет күрүнени быжыраар хандыраар болуп. Бистин чурттуң улустарының найыралы турда, биске шийки-даа, даштыкы-даа дайзынар коргунуң эвес.

ССРЭ-ниң улустарының аразына өжөөнөшкөк чорукту өскүдөр, бистин хөй националдыг социалисттик күрүневистин күчү-шыдалын үзөр дээш барыын таланың империалисттериниң бүгү кара-сагыштыг ораддажышкыны аштырышкыны таларышкан белгаш моон сонгаар-даа чедимче чок болуп. Ийди болза-даа, амгында капиталисттик хүрээлээшкын туруп турда, империалисттик күрүнелер моон сонгаар-даа бисче шпюныны, диверсантыларын чорудар, чылча шалгырган өжөөнниң бөлүгүлээшкенирин артышкынынын антисоветтик сорулгаларга ажылгаары ораддажыр, буржуаз-националисттик илеттерин илпеккейилер, чамдык кижилерниң мекелеринде националистчи буруу үзелдерин диргизер болгаш оларны ССРЭ-ниң улустарының найыралын үзеринге ажылгаар апар дээрзин совет кижилер билеп турарлар.

Империалисттик араатаннарның болгаш оларның агентилериниң—бүгү чүзүн-баазын буржуаз националисттерин болгаш өске-даа хоралакчыларын димзенишкенинереңге удур серемчилди күштөлдирери—совет социалисттик республикаларны болгаш бистин бүгү улуг Төрзүн чуртувустуң чедишкенириниң болгаш чечектелишкениниң эң чугула байдалдарының бирээзи болуп.

ССРЭ-де коммунисттик тургузушкунуң чедишкениери, улустарың найыралының идеологиязының тиилелгези болза, капиталдык дузаламдан бодунуң хосталганы дээш, база бүгү улустарың аразында найыралдыг, тайбыгы ынакшылдыг харылзаалары дээш демиселге бүгү делегейниң улустары сорук кирип турар.

Бистин улуг Төрзүн чуртувустуң күжүнүң болгаш күчү-шыдалының үнер дөзү—ССРЭ-ниң улустарының бузулбас найыралы чурттап, быжыгып туруун!

Маркс—Энгельс—Ленин—Сталинның тугууну адаа-биле, Коммунисттик партияның удуртулгазы-биле—коммунизмниң тиилелгезинче, бурунгаар!

Харысалгалыг редактор Д. О. БЕГЗИ.